

คอลัมน์ "จากท่าพระจันทร์ถึงสนามหลวง"

ผู้จัดการรายวัน ฉบับวันศุกร์ที่ 4 กันยายน 2535

วิถีแห่งวัฒนธรรมในสังคมไทย

รังสรรค์ ทัศนะพรพันธุ์

พัฒนาการทางเศรษฐกิจในประเทศไทยในช่วง 60 ปีที่ผ่านมาได้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างมหันต์ มิใช่เฉพาะแต่ด้านเศรษฐกิจเท่านั้น หากยังสร้างคลื่นกระทบต่อการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองอีกด้วย ในบรรดาการเปลี่ยนแปลงเหล่านี้ การเปลี่ยนแปลงทางด้านวัฒนธรรมเป็นเรื่องที่มีความสำคัญอย่างยิ่งยวด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อ 'วัฒนธรรมอำนาจนิยมอุปถัมภ์' กำลังถูกท้าทายโดย 'วัฒนธรรมทุนนิยมเสรีประชาธิปไตย'

ผมกล่าวถึง 'วัฒนธรรมอำนาจนิยมอุปถัมภ์' และ 'วัฒนธรรมทุนนิยมเสรีประชาธิปไตย' ในคอลัมน์นี้มากกว่าหนึ่งครั้ง ผู้อ่านหลายท่านได้แสดงข้อกังขาเกี่ยวกับศัพท์ที่ผมใช้นี้ โดยที่นักสังคมวิทยาบางท่านถึงกับยอมรับแนวความคิดนี้ได้เลย ผมจึงเห็นความจำเป็นที่จะต้องอธิบายแนวความคิดนี้ให้กระจ่างชัด

ผมมองพัฒนาการของวัฒนธรรมในสังคมไทยในช่วง 60 ปีที่ผ่านมาว่าเป็นการปะทะกันระหว่างวัฒนธรรมอำนาจนิยมกับวัฒนธรรมประชาธิปไตย แต่การปะทะกันดังกล่าวนี้เกิดขึ้นภายใต้ความสัมพันธ์ในการผลิตที่กำลังแปรเปลี่ยนไป โดยที่ระบบเศรษฐกิจกำลังผันแปรจากระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ (patron-client relationship) ไปสู่ระบบทุนนิยม วัฒนธรรมแต่ละวัฒนธรรม หากดำรงอยู่ในระบบความสัมพันธ์ในการผลิตที่แตกต่างกัน ย่อมมีแก่นและกระพี้แตกต่างกันไปด้วย วัฒนธรรมอำนาจนิยมในระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์แตกต่างจากวัฒนธรรมอำนาจนิยมในระบบทุนนิยมชั้นใด วัฒนธรรมประชาธิปไตยในระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ย่อมแตกต่างไปจากวัฒนธรรมประชาธิปไตยในระบบทุนนิยมชั้นนั้น การตกผลึกของวัฒนธรรมอำนาจนิยมและวัฒนธรรมประชาธิปไตยในระบบความสัมพันธ์ในการผลิตที่แตกต่างกัน ย่อมก่อให้เกิดเนื้อหาสาระและรูปแบบที่แตกต่างกันด้วย

วัฒนธรรมอำนาจนิยมเป็นวัฒนธรรมที่ยึดหลัก 'อำนาจเป็นธรรม' โดยที่มาตรฐานความชอบธรรมถูกกำหนดด้วยอำนาจเป็นเกณฑ์ ภายใต้วัฒนธรรมดังกล่าวนี้ ความเห็นของผู้มีอำนาจย่อม 'ถูกต้อง' มากกว่าความเห็นของผู้ไร้อำนาจ ความถูกผิดมิได้ถูกกำหนดด้วยเหตุ

ผลและข้อเท็จจริง สังคมที่ถูกครอบงำด้วยวัฒนธรรมอำนาจนิยมจะมีค่านิยมยกย่องผู้มีอำนาจ และผู้ทรงอำนาจมีแนวโน้มที่จะใช้อำนาจเพื่อแสดงความยิ่งใหญ่ของตน

วัฒนธรรมประชาธิปไตยเป็นด้านตรงกันข้ามของวัฒนธรรมอำนาจนิยม เพราะวัฒนธรรมประชาธิปไตยปลูกฝังให้ผู้คนเคารพและรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น มาตรฐานความชอบธรรมมิได้ถูกกำหนดด้วยอำนาจ หากแต่ถูกกำหนดด้วยเหตุผลและข้อเท็จจริง สังคมที่มีวัฒนธรรมประชาธิปไตยจะกำหนดทางเลือกของสังคม (social choice) ด้วยการรับฟังความเห็นของคนส่วนใหญ่ โดยที่ในขณะเดียวกันนั้น ก็ไม่ละเลยที่จะรับฟังความเห็นและคุ้มครองสิทธิของชนกลุ่มน้อย ในสังคมที่ถูกครอบงำด้วยวัฒนธรรมอำนาจนิยม ผู้ทรงอำนาจเป็นผู้กำหนดและชี้ขาดทางเลือกของสังคม แต่ในสังคมประชาธิปไตย ประชาชนจะมีสิทธิและมีส่วนร่วมในการกำหนดทางเลือกของสังคมร่วมกัน

อย่างไรก็ตาม ทั้งวัฒนธรรมอำนาจนิยมและวัฒนธรรมประชาธิปไตยต่างมิได้ดำรงอยู่ในสูญญากาศ หากแต่ดำรงอยู่ในสังคมที่มีระบบความสัมพันธ์ในการผลิต แม้ว่าระบบความสัมพันธ์ในการผลิตจะเป็นระบบที่กำหนดมรรควิธีในการแก้ปัญหาพื้นฐานทางเศรษฐกิจในสังคม แต่ระบบความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ ก็ก่อให้เกิดวัฒนธรรมทางเศรษฐกิจ ซึ่งส่งผลกระทบต่อวัฒนธรรมทางสังคมและการเมืองด้วย

ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เป็นระบบที่กำหนดบทบาทหน้าที่ระหว่างบุคคลในแต่ละระดับชั้นในสังคม โดยที่ฝ่ายหนึ่งเป็นผู้อุปถัมภ์ และอีกฝ่ายหนึ่งเป็นผู้รับการอุปถัมภ์ ในสังคมไทยแต่โบราณ ผู้อุปถัมภ์จักต้องสามารถยึดกุมกำลังคนไว้ได้ เพราะกำลังคนเป็นฐานแห่งอำนาจ โพรที่สวามีภักดีเป็นบริวารจักต้องทำงานชนิดให้เปล่าแก่มูลนาย โดยที่มูลนายให้ความคุ้มครองและปกป้องผู้อยู่ในความอุปถัมภ์ ตลอดจนให้ความช่วยเหลือในยามที่ประสบความเดือดร้อน ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ก่อให้เกิดวัฒนธรรมการรวมกลุ่มและการเล่นพรรคเล่นพวก เมื่อมูลนายในสายความสัมพันธ์อุปถัมภ์ได้ขึ้นมาใช้อำนาจ บรรดาบริวารของมูลนายผู้นั้นก็พลอยมีอำนาจและเจริญด้วยทรัพย์สินศฤงคารตามไปด้วย ในกรณีตรงกันข้าม หากมูลนายในสายสัมพันธ์ใดตกต่ำในโครงสร้างอำนาจ บริวารในสายสัมพันธ์นั้นก็จะพลอยตกต่ำตามไปด้วยเช่นเดียวกัน ผู้คนที่อยู่ในสายสัมพันธ์อุปถัมภ์เดียวกันย่อมเห็นแก่กันและกันและช่วยเหลือเกื้อกูลกัน ยิ่งกว่าผู้ที่อยู่ในสายสัมพันธ์อุปถัมภ์อื่น

ระบบทุนนิยมเป็นระบบความสัมพันธ์ในการผลิตที่เชื่อถือความเป็นเลิศของมนุษย์ ในประการสำคัญ เชื่อว่า มนุษย์สามารถแก้ปัญหาของตนเองได้ โดยที่รัฐไม่จำเป็นต้องเข้า

ไปแทรกแซง แม้ว่ามนุษย์จะมีความเห็นแก่ตัว แต่ถ้ามนุษย์มีเสรีภาพในการตัดสินใจ พลังการแข่งขันในสังคมจะสร้างแรงกดดันให้มนุษย์มีพฤติกรรมในทางที่ก่อสวัสดิการสูงสุดแก่สังคม ระบบทุนนิยมก่อให้เกิดวัฒนธรรมปัจเจกชนนิยม (individualism) ความเชื่อเรื่องเสรีภาพ และการส่งเสริมการแข่งขัน ตลอดจนการยอมรับกรรมสิทธิ์ในทรัพย์สินส่วนบุคคล

จากตารางที่ 1 เมื่อเราพิจารณารูปแบบของวัฒนธรรมในสังคมไทย โดยดูจากการตกผลึกของวัฒนธรรมอำนาจนิยมและวัฒนธรรมประชาธิปไตย ภายใต้ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับภายใต้ระบบทุนนิยม เราจะได้รูปแบบวัฒนธรรมอย่างน้อย 4 รูปแบบ

Matrix A ในตารางที่ 1 เป็นการตกผลึกของวัฒนธรรมอำนาจนิยม ภายใต้ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ ซึ่งอาจเรียกสั้นๆว่า 'วัฒนธรรมอำนาจนิยมอุปถัมภ์' Matrix D เป็นการตกผลึกของวัฒนธรรมประชาธิปไตยภายใต้ระบบทุนนิยม ซึ่งอาจเรียกสั้นๆว่า 'วัฒนธรรมทุนนิยมเสรีประชาธิปไตย'

วัฒนธรรมอำนาจนิยมครอบงำสังคมไทยมาแต่บรรพกาล และเข้ากันได้ดีกับระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ จนตกผลึกเป็น 'วัฒนธรรมอำนาจนิยมอุปถัมภ์' ส่วนวัฒนธรรมประชาธิปไตยนั้นเพิ่งจะมีการนำเข้ามาจากต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทั้งนี้เป็นผลจากการติดต่อสัมพันธ์กับต่างประเทศทั้งทางเศรษฐกิจและการเมือง การเปลี่ยนแปลงการปกครองเดือนมิถุนายน 2475 นับเป็นการอัดฉีดวัฒนธรรมประชาธิปไตยเข้าสู่สังคมไทยครั้งสำคัญ แต่การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวนี้เป็นเพียงการอัดฉีดรูปแบบของวัฒนธรรมประชาธิปไตย ซึ่งต้องปะทะและก่อปฏิกิริยากับวัฒนธรรมอำนาจนิยมอย่างมีอาจหลีกเลี่ยงได้ วัฒนธรรมอำนาจนิยมฝังรากลึกในสังคมไทยจนแข็งแกร่งเกินกว่าที่วัฒนธรรมประชาธิปไตยจะโค่นล้มได้ในเวลาอันรวดเร็ว ในประการสำคัญ ในขณะที่วัฒนธรรมอำนาจนิยมเข้ากันได้ดีกับระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ แต่วัฒนธรรมประชาธิปไตยเป็นสิ่งแปลกปลอมสำหรับสังคมไทย และไม่สามารถผสมกลมกลืนเป็นเนื้อเดียวกับระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ได้ หากแต่ตกตะกอนเป็น 'วัฒนธรรมประชาธิปไตยอุปถัมภ์' (Matrix B ในตารางที่ 1) ซึ่งมีลักษณะหัวมังกุท้ายมังกร

ในขณะที่วัฒนธรรมประชาธิปไตยยึดถือหลักการเรื่องสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค แต่ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เป็นระบบที่ปลูกฝังค่านิยมให้ประชาชนเห็นแก่เพื่อนร่วมสายสัมพันธ์อุปถัมภ์เดียวกันมากกว่าผู้ที่อยู่ในสายสัมพันธ์อุปถัมภ์อื่น หลักการของวัฒนธรรมประชาธิปไตยจึงแตกต่างจากระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์เกือบโดยสิ้นเชิง ในขณะที่วัฒนธรรมประชาธิปไตยไม่สามารถสลายวัฒนธรรมอำนาจนิยม และระบบทุนนิยมยังไม่สามารถ

เข้ามาแทนที่ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ได้ทั้งหมด การตกผลึกของ 'วัฒนธรรมประชาธิปไตยอุปถัมภ์' จึงทำให้ผู้ที่ต้องการไต่เต้าในโครงสร้างอำนาจของสังคมต้องสร้างและขยายความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ทั้งในระดับบนและระดับล่าง นักการเมืองที่ต้องการขึ้นมาใช้อำนาจด้วยกระบวนการเลือกตั้ง ไม่เพียงแต่จะต้องมีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับราษฎรในเขตการเลือกตั้ง โดยที่ในขณะที่เดียวกันก็ต้องมี ส.ส. บริวารจำนวนมากพอสมควรเท่านั้น หากทว่ายังต้องมีความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับผู้นำฝ่ายทหารที่คุมกำลังอีกด้วย ปรากฏการณ์เรื่องการซื้อขายเสียงในการเลือกตั้ง จึงมิใช่เรื่องที่จะเข้าใจได้โดยง่าย หากไม่พิจารณาในบริบทของความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ 'วัฒนธรรมประชาธิปไตยอุปถัมภ์' มีส่วนผลักดันให้มีการสร้างความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์ในตลาดการเมืองทุกระดับ โดยที่ในขณะที่เดียวกันก็ก่อให้เกิดความจำเป็นในการแสวงหาส่วนเกินทางเศรษฐกิจ เพื่อหล่อเลี้ยงความสัมพันธ์ดังกล่าวนี้ การทำความเข้าใจเกี่ยวกับ 'วัฒนธรรมประชาธิปไตยอุปถัมภ์' นับเป็นปมเงื่อนสำคัญที่จะช่วยให้เข้าใจพฤติกรรมของนักการเมืองและชนชั้นนำทางอำนาจในสังคมไทยในปัจจุบัน

ในขณะที่เดียวกันกับที่มีการอัดฉีดวัฒนธรรมประชาธิปไตยเข้าสู่สังคมไทย หน่อทุนนิยมก็กำลังเจริญเติบโตในระบบเศรษฐกิจไทยด้วย การเติบโตของทุนนิยมในสังคมที่ถูกครอบงำด้วยวัฒนธรรมอำนาจนิยม ก่อให้เกิดระบบทุนนิยมอภิสิทธิ์หรือทุนนิยมอุปถัมภ์ (Matrix C ในตารางที่ 1) กลุ่มทุนที่จะเติบโตใหญ่ได้จำเป็นต้องเข้าไปอยู่ในความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์กับผู้ทรงอำนาจทางการเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่งผู้นำฝ่ายทหาร เพื่อให้ได้มาซึ่งอภิสิทธิ์และอำนาจผูกขาดในการประกอบการ

วัฒนธรรมอำนาจนิยมอุปถัมภ์ (Matrix A) กำลังแปรเปลี่ยนไปสู่ 'วัฒนธรรมทุนนิยมเสรีประชาธิปไตย' (Matrix D) โดยที่ 'วัฒนธรรมประชาธิปไตยอุปถัมภ์' (Matrix B) และ 'วัฒนธรรมทุนนิยมอภิสิทธิ์' (Matrix C) เป็นวัฒนธรรมในช่วงแห่งการเปลี่ยนผ่าน (transitional period) โดยที่ยังไม่เป็นที่แน่ชัดว่า ช่วงแห่งการเปลี่ยนผ่านนี้จะกินเวลายาวนานเพียงใด

ตารางที่ 1
รูปแบบวัฒนธรรมในสังคม

ความสัมพันธ์ในการผลิต	วัฒนธรรมอำนาจนิยม	วัฒนธรรมประชาธิปไตย
ระบบความสัมพันธ์เชิงอุปถัมภ์	A	B
ระบบทุนนิยม	C	D

- หมายเหตุ**
- A = วัฒนธรรมอำนาจนิยมอุปถัมภ์
 - B = วัฒนธรรมประชาธิปไตยอุปถัมภ์
 - C = วัฒนธรรมทุนนิยมอภิสิทธิ์ หรือทุนนิยมอุปถัมภ์
 - D = วัฒนธรรมทุนนิยมเสรีประชาธิปไตย